

Replik till Olof Bortz Om Förintelsens lärdomar

MARIA KARLSSON*

Lunds universitet

När jag skrev min ursprungliga text "Förintelsens lärdomar – finns de? Och är de historievetenskapligt intressanta?" (*Historisk tidskrift* 140:4) utreddes frågan om ett svenskt Förintelsemuseum. Under de dagar då denna replik formulerats har det uppskjutna Malmöforumet, tillägnat Förintelsens minne och antisemitismens bekämpande, gått av stapeln. I anslutning till denna sammankomst har 1900-talets mörka lärdomar återigen hamnat i rampljuset. Likt Olof Bortz skriver i sitt genmäle i förra numret av *Historisk tidskrift* har ökad antisemitism och rasism inte föranlett tvivel på Förintelsehistoriens läropotential, utan tycks i stället ha understrukt dess vikt. Få har uttryckligen frågat sig vad vi lär oss, och vad vi tror att vi lär oss, av Förintelsen. Inte heller har diskussionerna rört vem som lär sig av Förintelsen. Vad lär sig till exempel den som har anammat eller vuxit upp med antisemitiska föreställningar? Med detta inte sagt att lärdomarna inte har uppmärksammats. Fredrik Sieradzki, informationschef vid Malmö judiska församling, uttalade sig i *Dagens Nyheter* om rädslan för att "vackra, svepande floskler" och ett "möte där man signalerar sin godhet" skulle överrösta konkreta och kostsamma initiativ att bekämpa antisemitism.²

Malmöforumet, och den debatt som omgärdade evenemanget, pekade på två saker. För det första poängterade toppmötet ämnets och lärdomskonceptets ständiga relevans, särskilt i förhållande till den nazistiska brottshistorien. Detta tycks både jag och Bortz vara överens om. Men konferensen markerade också diskrepansen mellan historiska lärdomars

* Fil. dr i historia

1. "Genmäle till Maria Karlsson: Om Förintelsens lärdomar", *Historisk tidskrift* 141:4 (2021).
2. "Judiska församlingen: 'Vi vill inte ha vackra floskler'", *Dagens Nyheter*, 12 oktober 2021.

existens i offentligheten och deras frånvaro inom den historievetenskapliga forskningen. Som ett kollektiv har vi historiker inte varit särdeles intresserade av historiska lärdomar, även om grundfrågan vad historien lär i sig är klassisk och tidlös. Reinhard Koselleck har beskrivit hur vi övergav tesen att historia lär för livet, *historia magistra vitae*, en förändring som han knyter till 1700- och 1800-talers *Sattelzeit*. I dess efterföljd ser vi det förflutna som främmande territorier, inte som erfarenheter och berättelser att lära av.³ Ändå föranleder just Förintelsens historia även historiker att tänka annorlunda.

En stor del av Bortz genmäle upptas av kritik mot min tes att den tidiga efterkrigstiden karaktäriserades av en brist på lärdomar om Förintelsen. På ett sätt har han rätt, och självklart var Förintelsen en realitet även efter krigsslutet. Meningen med min text var inte att förringa eller förbigå den forskning som på senare år har blottlagt efterkrigstidens enträgna försök att minnas och förstå vad som hänt. Bortz har själv skrivit om både Raul Hilberg och Hugo Valentin, och han nämner i sin text även tidiga vittnesskildringar såsom Primo Levis *Se questo è un uomo*, publicerad redan 1947 (på svenska 1988, *Är detta en människa?*). Samtliga är givetvis exempel på att Förintelsen uppmärksammades redan efter krigsslutet. Men är de också exempel på att Förintelsens lärdomar lyftes fram och engagerade i bredare samhällslager? Knappast. Hilberg och Valentin kan inte sägas vara representativa för efterkrigstidens amerikanska och svenska historiekulturer. Inte heller var Levis verk ett tecken på Förintelsens närvaro i den breda italienska historiekulturen. Levis manus refuserades sex gånger, bland annat på inrådan av den inflytelserika italiensk-judiska författarinnan Natalia Ginzburg, innan det slutligen publicerades av ett litet förlag i Turin som sålde blott 1 500 exemplar av boken. *Se questo è un uomo*, numera kanoniserad inom vittneslitteraturgenren, möttes av likgiltiga recensenter.⁴ Hilberg hade det inte mycket lättare när han sökte publiceringsmöjligheter för sitt avhandlingsverk *The Destruction of the European Jews* (1961, på svenska *Hur de europeiska judarna förintades*, 1963). Flera andra vittnesskildringar och tidiga forskningsalster gick ett liknande öde till mötes. Charlotte Delbos *Ausch-*

3. Reinhard Koselleck, "Historia Magistra Vitae. Om föreställningens gradvisa upplösning under den nya tiden", i Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*, övers. Joachim Retzlaff (Göteborg 2004) s. 53–85.

4. JoAnn Cannon, "Canon-Formation and Reception in Contemporary Italy: The Case of Primo Levi", *Italica* 69 (1992) s. 30–31.

witz et après, som analyserades i min ursprungliga text, skrevs i direkt anslutning till krigsslutet och hemkomsten, men den första delen av verket publicerades inte förrän 1965. De lärdomar hon ger uttryck för nedtecknades därmed tidigt, men de fann sin publik och sitt offentliga sammanhang först långt senare.

Både den tidiga Förintelseforskningens vedermodor och vittneslitteraturens smärtsamma alster mötte en mycket liten publik under 1940- och 1950-talen. De kan knappast sägas vara en indikation på att man, redan då, drog allmänna lärdomar av Förintelsehistorien.⁵ Att dra lärdomar av det förflutna är inte synonymt med upplysningsarbete, materialinsamling eller minnesbearbetning. Hilberg och Valentin ämnade slå fast vad som hänt, och hur detta skulle tolkas, men kunskaper om det förflutna resulterar inte med nödvändighet i historiska lärdomar, även om de senare bygger på de förra. Lärdomar har sin utgångspunkt i sentida intressen och behov, och karaktäriseras av framåtsyftande tidsperspektiv.⁶ Där minnet blickar bakåt, blickar lärdomen framåt. Lärdomar skiftar över tid, men krävde också, i fallet med Förintelsen, tid att formuleras, slå rot och nå de västerländska samhällenas bredare befolkningslager. Hur sådana historiekulturella processer går till, och vad som driver dem, behöver vi forska mer om.

5. För en mer detaljerad genomgång av de få tidiga lärdomarnas svårighet att tränga igenom allmänhetens ointresse, se Michael Marrus, *Lessons of the Holocaust* (Toronto & Buffalo 2016), kapitel tre men särskilt s. 52–59.

6. En mer omfattande diskussion kring historiker och historiska lärdomar återfinns i Klas-Göran Karlsson, "Vad lär historia? Historisk lärdom i teori och Ukrainakrisens praktik", *Statsvetenskaplig tidskrift* 116 (2014) s. 483–496.